

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра загальної та практичної психології

Кваліфікаційна робота
на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»
з теми: **«ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ АЛЬТРУЇСТИЧНОЇ**
СПРЯМОВАНOSTІ ОСОБИСТОСТІ»

Виконав: студентка 3 курсу
Psms1-B23z групи
спеціальності 053 Психологія
(заочна форма)
КОВТУН Антоніна Іванівна

Керівник: **Олександр ГУДИМА**,
кандидат психологічних наук, доцент,
завідувач кафедри загальної та практичної
психології

Рецензент:
Світлана МИХАЛЬСЬКА, доктор
психологічних наук, професор, завідувач
кафедри спеціальної та інклюзивної
освіти

Кам'янець-Подільський, 2026 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ АЛЬТРУЇСТИЧНОЇ СПРЯМОВАНOSTІ ОСОБИСТОСТІ.....	6
1.1. Психологічна сутність та зміст особистості з альтруїстичною спрямованістю.....	6
1.2. Теоретико-психологічні засади становлення альтруїстичної спрямованості особистості.....	15
Висновки до першого розділу.....	24
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ФАКТОРІВ АЛЬТРУЇСТИЧНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ.....	26
2.1. Методологічний інструментарій дослідження психологічних чинників альтруїстичної спрямованості особистості.....	26
2.2. Дослідження взаємозв'язку альтруїстичної спрямованості з особистісними характеристиками індивіда.....	35
Висновки до другого розділу.....	41
ВИСНОВКИ.....	43
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	46

ВСТУП

Актуальність теми. Дослідження психологічних чинників розвитку альтруїстичної спрямованості особистості зумовлена сучасними соціальними трансформаціями, що супроводжуються зростанням індивідуалізму, соціальної напруги та зниженням рівня міжособистісної довіри. У таких умовах особливої ваги набуває проблема формування просоціальної поведінки, зокрема альтруїзму, як важливого ресурсу гармонізації суспільних відносин і забезпечення соціальної згуртованості.

Альтруїстична спрямованість особистості виступає ключовим чинником розвитку емпатії, взаємодопомоги, соціальної відповідальності та моральної зрілості індивіда. Її формування є важливим як у контексті міжособистісної взаємодії, так і в професійній діяльності, особливо у сферах, пов'язаних із допомогою іншим (освіта, медицина, соціальна робота). Водночас недостатня увага до вивчення психологічних механізмів становлення альтруїзму може призводити до зниження рівня соціальної підтримки та послаблення гуманістичних цінностей у суспільстві.

Науковий інтерес до проблеми альтруїзму зумовлений також необхідністю уточнення ролі внутрішніх (мотиваційних, емоційно-ціннісних, когнітивних) та зовнішніх (соціокультурних, виховних) чинників у процесі його розвитку. Сучасні дослідження вказують на складність і багатовимірність цього феномена, що потребує комплексного міждисциплінарного підходу.

Таким чином, дослідження психологічних чинників розвитку альтруїстичної спрямованості особистості є актуальним як у теоретичному, так і в практичному аспектах, оскільки сприяє поглибленню наукових уявлень про природу просоціальної поведінки та відкриває можливості для розробки ефективних психолого-педагогічних програм її формування.

Об'єктом дослідження є: альтруїстична спрямованість особистості як психічне та соціально-психологічне явище, що відображає схильність індивіда

до безкорисливої допомоги іншим, проявів емпатії, співпереживання та просоціальної поведінки.

Предметом дослідження є: сукупність психологічних чинників (мотиваційних, емоційно-ціннісних, когнітивних та особистісних характеристик), що визначають формування, розвиток і прояв альтруїстичної спрямованості особистості.

Гіпотеза полягає в припущенні, що розвиток альтруїстичної спрямованості особистості зумовлюється комплексною взаємодією психологічних чинників, серед яких провідну роль відіграють рівень емпатії, сформованість моральних цінностей, внутрішня мотивація до допомоги іншим, а також здатність до рефлексії. Передбачається, що цілеспрямований розвиток зазначених чинників у процесі виховання та психологічного впливу сприятиме підвищенню рівня альтруїстичних проявів особистості.

Метою дослідження є: теоретичне обґрунтування та дослідження психологічних чинників, що зумовлюють формування і розвиток альтруїстичної спрямованості особистості, а також визначення умов і засобів їх цілеспрямованого розвитку.

Для досягнення поставленої мети нами визначені наступні *завдання* дослідження:

1. Визначити психологічний зміст та сутність особистості з альтруїстичною спрямованістю.
2. Розкрити теоретико-психологічні засади становлення альтруїстичної спрямованості особистості.
3. Сформулювати методологічний інструментарій дослідження психологічних чинників альтруїстичної спрямованості особистості
4. Дослідити взаємозв'язок альтруїстичної спрямованості з особистісними характеристиками індивіда.

Методи дослідження. Для дослідження проблеми доцільно використати такі наукові методи дослідження. *Теоретичні методи:* аналіз, синтез, узагальнення та систематизація наукової літератури з проблеми дослідження;

порівняння та класифікація наукових підходів до вивчення альтруїстичної поведінки. *Емпіричні методи:* психодіагностичне тестування з метою визначення рівня альтруїстичної спрямованості, емпатії, мотивації до допомоги, моральних орієнтацій та рефлексивності; анкетування для збору інформації щодо особистісних установок і соціального досвіду респондентів. *Методи математичної статистики:* кількісний та якісний аналіз отриманих результатів; кореляційний аналіз для виявлення взаємозв'язків між альтруїстичною спрямованістю та психологічними характеристиками особистості.

Наукова новизна отриманих результатів. Уточнено сутність альтруїстичної спрямованості особистості; здійснено цілісний аналіз альтруїстичної спрямованості як внутрішнього особистісного утворення у структурі особистості; визначено критерії, що впливають на її розвиток; виокремлено психологічні чинники та ключові предиктори формування альтруїстичної спрямованості; доведено залежність її розвитку від активізації внутрішніх ресурсів особистості; встановлено оптимальний рівень альтруїзму, який забезпечує ефективне функціонування особистості; окреслено психологічний портрет особистості з вираженою альтруїстичною спрямованістю.

Апробація результатів дослідження.....

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (41 найменувань).

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ АЛЬТРУЇСТИЧНОЇ СПРЯМОВАНOSTІ ОСОБИСТОСТІ

1.1. Психологічна сутність та зміст особистості з альтруїстичною спрямованістю

У соціальному контексті людина як особистість, наділена потенціалом до саморозвитку та самореалізації, традиційно розглядається як найвища цінність і посідає провідне місце у психологічних дослідженнях. Особистість, яка усвідомлює власні можливості, здібності, творчий потенціал і наявні ресурси, а також здатна максимально їх реалізувати через процеси самовдосконалення та саморозвитку, виступає ключовим суб'єктом позитивних змін як у власному житті, так і в різних сферах суспільної діяльності. Саме така людина, зберігаючи індивідуальність, здатна відчувати свою причетність до соціуму та усвідомлювати, що повноцінна самореалізація можлива через взаємодію з іншими людьми, зокрема шляхом здійснення добродійних вчинків і прояву альтруїстичної поведінки. Це, у свою чергу, сприяє глибшому усвідомленню сенсу життя та прагненню до покращення навколишнього світу [3, с. 27].

Враховуючи тісний взаємозв'язок між альтруїзмом і процесами самореалізації особистості, дослідження було спрямоване на аналіз альтруїстичної спрямованості як важливої складової структури особистості. Зазначена спрямованість формується під впливом комплексу психологічних чинників і виступає значущим фактором досягнення гармонійного функціонування, психологічного благополуччя та самоактуалізації індивіда.

Основою справжньої альтруїстичної позиції є переконання в пріоритетності життя та благополуччя інших людей як найвищої людської цінності. В її центрі знаходиться принцип безкорисливості, що характеризується діяльністю, не орієнтованою на особисту вигоду [3, с. 28]. Така поведінка передбачає здатність до самовідданості та самопожертви, які здійснюються добровільно, свідомо та з власної ініціативи в інтересах інших

осіб або соціальних груп. Це свідчить про здатність особистості реалізовувати власні моральні цінності, етичні норми та життєві переконання, що відображає рівень її морального розвитку, сформованість світоглядної позиції та наявність смисложиттєвих орієнтацій.

Як окремий науковий напрям проблема альтруїстичної спрямованості, що ґрунтується на понятті «альтруїзм» (від лат. *alter* — інший), була вперше окреслена французьким філософом і соціологом О. Контом як протиположна поняттю «егоїзм». Учений інтерпретував альтруїзм через моральний імператив «Живи для інших» [7, с. 45]. Подальший активний розвиток досліджень цього феномену відбувся у ХХ столітті в межах різних наукових підходів. Значний внесок у вивчення природи альтруїзму зробили представники філософії, біології, соціології та еволюційної теорії, що відображено у відомих концепціях: теорії природного добору, еволюційної теорії, теорії родинного добору, групового добору, реципрокного альтруїзму, соціального обміну, а також соціальних норм [7, с. 45]. У межах цих підходів альтруїзм розглядається як явище, що має як біологічні (генетично зумовлені), так і соціальні витоки, пов'язані з інстинктами самозбереження, збереження виду, продовження роду, а також із моральними нормами та принципами суспільної взаємодії.

У психологічній науці ХХ століття феномен альтруїзму активно досліджувався в межах провідних наукових напрямів, зокрема біхевіоризму, психоаналізу та гуманістичної психології, а вже на початку ХХІ століття набув нового імпульсу розвитку в дослідженнях нейропсихологів. Представники біхевіористичного підходу, такі як А. Бандура, Б. Скіннер, Е. Толмен і Дж. Вотсон, аналізуючи поведінку людини через призму механізму «стимул — реакція», розглядали альтруїзм не як внутрішню властивість особистості, а як набутий поведінковий патерн. З їхньої точки зору, альтруїстична поведінка формується як умовно-рефлекторна реакція, що закріплюється внаслідок багаторазового повторення дій і підкріплюється впливом як зовнішніх, так і внутрішніх стимулів [19, с. 33].

У межах психоаналітичного підходу (Е. Еріксон, М. Кляйн, А. Фройд, З. Фройд, Е. Фромм, К. Горні, К. Юнг) альтруїзм інтерпретується як своєрідний компенсаторний механізм, пов'язаний із витісненням у несвідоме протилежних, егоїстичних потягів і імпульсів. Такі прояви розглядаються як результат дії інстинктивних сил і пригнічених бажань, що знаходять непрямий вихід у соціально прийнятній поведінці. У цьому контексті альтруїзм виконує функцію підтримки та захисту Его, особливо в ситуаціях його вразливості [19, с. 1270]. Реалізація цієї функції відбувається завдяки дії психологічних захисних механізмів, серед яких ключову роль відіграють проєкція та ідентифікація, а також витіснення, інтроекція, регресія, раціоналізація та інші механізми. Зазначені процеси можуть діяти як окремо, так і в комплексі, визначаючи несвідому мотивацію альтруїстичних вчинків, формуючи їх або підтримуючи на певному рівні прояву. У такий спосіб вони виступають важливим регулятором міжособистісної взаємодії та соціальної поведінки індивіда.

Процес прояву альтруїзму Ю. Кокоріна [22, с. 120] трактує як специфічну емоційну реакцію, що ґрунтується на функціонуванні захисних механізмів психіки. Її джерелом виступає моральна тривога, яка виникає у ситуації, коли Его відчуває загрозу покарання з боку Супер-Его внаслідок прагнення Ід до реалізації аморальних імпульсів. Витоки такої тривоги формуються ще в дитячому віці через реальний страх перед батьківським покаранням за поведінку, яка суперечить їхнім моральним нормам. У подальшому це сприяє розвитку соціальної тривожності, пов'язаної з ризиком неприйняття або виключення з групи однолітків через невідповідність власної поведінки соціальним очікуванням.

З метою подолання страху, внутрішньої невпевненості та зниження рівня невротичної тривожності особистість застосовує різноманітні захисні стратегії, спрямовані на задоволення невротичних потреб [27, с. 123]. Однією з таких стратегій виступає альтруїстична поведінка, яка, попри зовнішню безкорисливість, може мати егоїстичну основу та слугувати засобом

задоволення індивідуальних потреб. Зокрема, йдеться про потребу в безпеці через підтримку інших, прагнення до поваги, схвалення та визнання, а також потребу у спілкуванні та дружніх стосунках, що допомагає уникнути почуття самотності, підвищити самооцінку та впевненість у собі.

Водночас така форма поведінки за певних умов може мати негативні наслідки: вона послаблює внутрішні ресурси особистості, знижує її активність та самостійність, сприяє розвитку залежності від інших, а також формує схильність до конформної поведінки та підлаштування під соціальні очікування. Відповідно до поглядів Е. Фромма, подолання невротичної тривожності та пов'язаних із нею порушень можливе не лише через усвідомлення особистістю власних моральних суперечностей і пошук шляхів їх розв'язання, але й через віднайдення внутрішньої цінності, що досягається шляхом відновлення природності, спонтанності та автентичності особистісного буття [36, с. 146].

Представники гуманістичної психології, зокрема А. Адлер, А. Маслоу, Г. Оллпорт, Дж. Раштон, К. Роджерс, Е. Фромм та ін., а також сучасні вітчизняні науковці (Г. Балл, І. Бех, М. Боришевський, З. Карпенко, С. Максименко) розглядають альтруїзм як універсальну людську цінність, притаманну всім суспільствам. Вони підкреслюють, що альтруїзм є одним із ключових моральних принципів, який знаходить відображення у більшості соціальних, релігійних і реформаторських рухів [11, с. 347].

У межах цього підходу альтруїзм трактується як здатність особистості розпізнавати потреби інших людей і усвідомлювати необхідність надання їм допомоги. Водночас він розглядається як важлива моральна та соціально значуща характеристика, тісно пов'язана з поняттями людяності та гуманності (Бех, Боришевський, Пантюк, Панкюк, Стецько; Шакур). Альтруїзм також інтерпретується як прояв суспільного почуття, що виявляється у здатності цікавитися іншими людьми, співпереживати їм та проявляти емпатію [29, с. 182].

Крім того, науковці підкреслюють, що альтруїзм є позитивною особистісною рисою, інтегрованою в культурні традиції кожного суспільства, зокрема через духовні та релігійні практики [29, с. 182]. З позиції комплексного підходу він розглядається як утворення, що поєднує моральні, біологічні, соціальні та психологічні складові, з домінуванням орієнтації на інтереси інших людей.

Як особистісна характеристика соціально-гуманістичної спрямованості, альтруїзм часто співвідноситься з комплексом взаємопов'язаних проявів, таких як любов, доброта, турбота, милосердя, співчуття та співпереживання. Подібної позиції дотримуються й засновники позитивної психології М. Селігман та М. Чиксентмігаї, які розглядають альтруїзм як одну з провідних соціально, морально та духовно орієнтованих чеснот. Вони пов'язують його з такими якостями, як турботливість, щедрість, відповідальність, толерантність, ввічливість і доброзичливість, що забезпечують підтримку позитивних соціальних взаємин та відображають спрямованість особистості «Я» на іншого [23, с. 425].

На значущості мотиву моральної самоповаги у структурі альтруїстичної поведінки акцентує увагу також Б. Саватєєва. Дослідниця зазначає, що цей мотив формується в процесі нормативного виховання та виконує функцію підтримання почуття власної гідності особистості. З одного боку, альтруїстичні дії виступають превентивним засобом, який запобігає зниженню моральної самооцінки, а з іншого — сприяють відновленню внутрішньої моральної рівноваги у разі її порушення, виконуючи компенсаторну роль [34, С. 146].

У межах такого підходу альтруїстична поведінка значною мірою зумовлюється якістю соціального виховання індивіда, що формується під впливом морально-релігійних переконань, усталених норм соціальної відповідальності та розвитку моральної свідомості й совісті.

Альтруїзм як найвищу цінність, що виступає системоутворювальним ядром духовного життя та морального становлення особистості, у працях

вітчизняних дослідників розглядають Г. Балл, І. Бех, І. Булах, М. Боришевський, І. Загрійчук, З. Карпенко, Г. Костюк, С. Максименко, Р. Павелків, Ю. Польшина, М. Савчин та інші. У наукових доробках цих авторів альтруїзм часто інтерпретується як найвищий прояв духовного «Я» людини, що виявляється у здатності до самопожертви та самозречення, які, своєю чергою, виступають вищими формами людської любові [21, с. 307].

Зокрема, М. Боришевський розглядає альтруїзм як найвищий рівень морального розвитку особистості, якому притаманне глибоке почуття любові, що є «необхідною умовою становлення, функціонування та розвитку духовності в людині» [1, с. 196]. І. Бех визначає альтруїзм як духовну цінність, без якої неможливий повноцінний духовний розвиток особистості, підкреслюючи важливість трансформації любові у «любов-дію», яка стає реальною рушійною силою альтруїстичної поведінки [1, с. 196].

М. Савчин також підкреслює значущість альтруїзму як духовної цінності, властивої відповідальній, сумлінній особистості з гармонійним духовно-моральним характером, розвиненим самоконтролем і здатністю до самоактуалізації на моральному рівні [35, с. 177].

О. Богач [1, с. 197] розглядає любов як базовий принцип альтруїстичної спрямованості, а її прояви у поведінці та вчинках співвідносить із рівнем морального розвитку особистості.

О. Фельдман [18, с. 1263] визначає альтруїзм як своєрідну філософію діяльної любові до світу та інших людей, що формує позитивне світосприйняття та світогляд. С. Максименко [21, с. 211], аналізуючи ідеї Е. Фромма про любов як активний процес, а не пасивний стан, підкреслює, що «любити означає насамперед давати, а не отримувати», де саме здатність «давати» розглядається як прояв альтруїзму, внутрішньої сили та відкритості до інших, що сприяє духовному збагаченню особистості.

З. Карпенко [11, с. 119] інтерпретує любов як рушійну силу особистісного зростання, яка реалізується через діалогічну взаємодію та ціннісний вибір, що відображає глибоку моральну мотивацію й трансформується в альтруїстичний

процес самоподолання та виходу за межі власного «Я» у простір міжособистісної гармонії. У такому контексті любов постає як прояв антропоцентричної еволюції духовності людини, що закономірно приводить до переживання стану щастя як вищої форми духовного буття особистості.

Прояви альтруїзму як дії, що ґрунтуються на любові, також розглядаються у працях М. Селігмана та К. Петерсона. Дослідники пов'язують поняття «альтруїстичної любові» з ідеєю людяності, підкреслюючи її емоційно-афективну природу. Вони зазначають, що саме афективні переживання відрізняють таку форму альтруїзму від варіантів, які базуються лише на принципі поваги до інших. На відміну від раціонально вмотивованої допомагаючої поведінки, афективно зумовлені стани сприяють виникненню безумовної допомоги, що не передбачає очікування взаємності, репутаційних вигод чи інших особистих переваг [17, с. 90].

Засновник позитивної психотерапії Н. Пезешкіан [27, с. 147] висловлює думку, що кожна людина за своєю природою є доброю та потенційно здатною до емпатії й альтруїзму. Це пояснюється наявністю вроджених базових здібностей до любові та пізнання, які виступають природними особистісними ресурсами. Їх розвиток і актуалізація, на думку автора, сприяють формуванню життєвої спрямованості та процесу самоактуалізації особистості.

На основі аналізу наукових джерел можна констатувати, що альтруїзм у традиційній психологічній думці розглядається як позитивна особистісна якість, найвища соціально значуща характеристика та моральна цінність. Її розвиток передбачає гармонійне становлення морально-духовної сфери особистості та її всебічний розвиток, що, у свою чергу, є основою формування альтруїстичної спрямованості.

У психологічній літературі феномен альтруїстичної спрямованості часто ототожнюється з близькими за змістом поняттями: гуманістична спрямованість [22, с. 120], алоцентрична спрямованість, моральна спрямованість, духовна спрямованість особистості. Усі ці підходи розглядають її як складне багаторівневе утворення в структурі особистості, що

відображає глибину розвитку внутрішнього світу людини у морально-духовному вимірі під впливом соціального середовища. Вона також характеризує рівень розвитку мотиваційної сфери, яка визначає систему ставлень особистості до світу та загальну спрямованість її поведінки.

Важливим аспектом розуміння альтруїстичної спрямованості є усвідомлення її еволюційного розвитку, який передбачає перехід від біосоціальних форм поведінки до вищого духовного рівня функціонування особистості. Цей процес включає існування різних рівнів прояву альтруїзму [22, с. 121] та пов'язаний із системою особистісних мотиваційних чинників, зокрема соціально-психологічних потреб і домінуючих мотивів, що лежать в основі альтруїстичної поведінки.

Водночас саморух і саморозвиток особистості не можуть бути пояснені виключно дією певної потреби, оскільки в процесі конкретизації та знаходження об'єкта, здатного її задовольнити, вона трансформується у мотив. До таких мотивів науковці найчастіше відносять інтереси, прагнення, переконання, ідеали, установки, життєві цілі, ціннісні орієнтації та світоглядні позиції особистості (Боришевський, Карпенко, Костюк, Максименко).

Системний і послідовний розвиток зазначених компонентів сприяє становленню альтруїстично орієнтованої життєвої позиції, яка формується у тісному взаємозв'язку із соціальними чинниками як макрорівня (соціальні, політичні, економічні, демографічні, культурні процеси тощо), так і мікрорівня (сім'я, родинне оточення, освітнє середовище, соціальне коло, суспільство) [4, с. 34].

Розвиток альтруїстичної спрямованості також пов'язується з внутрішньоособистісними процесами, які взаємодіють між собою та виступають важливими умовами досягнення самоактуалізації, пошуку автентичності, індивідуальної унікальності та сенсу життя. До таких процесів належать саморозвиток, самореалізація, самовдосконалення, самодетермінація, самоздійснення, самотворення, а також самопроектування тощо.

Усі ці процеси розглядаються як свідомі, самостійно регульовані та цілеспрямовані дії особистості, що забезпечують глибинні та якісні трансформації її мислення, поведінки та способу життя. Їх реалізація значною мірою зумовлена позитивним, здатністю до регуляції емоційних станів, прагненням до підвищення власної ефективності, а також орієнтацією на власний ідеал як орієнтир особистісного розвитку, що сприяє формуванню або вдосконаленню рис і якостей відповідно до суспільно та індивідуально значущих цінностей і стандартів [16, с. 79].

Результати реалізації цих процесів свідчать про високий рівень особистісної зрілості, який проявляється як цілісний і гармонійний розвиток людини, досягнення духовної наповненості та втілення у реальне життя вищих ціннісних прагнень. При цьому йдеться не про абстрактні ідеали, а про їх реальну реалізацію у життєвій практиці особистості.

Розвиток альтруїстичної спрямованості також розглядається через систему показників, що відображають його рівень і динаміку. Серед них виокремлюють психологічне благополуччя, яке характеризує позитивне функціонування особистості та включає фізичний і психологічний рівні здоров'я, а також задоволеність життям, якість життя та суб'єктивне відчуття щастя [29, с. 183].

Важливим індикатором виступає також моральна зрілість, що ґрунтується на сформованій моральній свідомості й самосвідомості, стабільності моральних переконань, вірності життєвим ідеалам, а також здатності адекватно оцінювати себе та інших.

Не менш значущою є психологічна зрілість, яка пов'язується зі сформованістю та цілісністю «фундаментального Я» як внутрішнього ядра особистості [37, с. 314]. Вона відображає здатність людини бути свідомим автором власного життя, керувати ним, здійснювати духовний розвиток та реалізовувати свій потенціал, таланти і здібності.

До ключових ознак психологічної зрілості, що сприяють формуванню альтруїстичної позиції, належать:

- відповідальність за власне життя, обраний життєвий шлях, а також за добробут інших людей;
- здатність до побудови позитивних міжособистісних взаємин на основі власної системи моральних цінностей;
- особистісна автономія, яка проявляється у вільному та усвідомленому прийнятті рішень і дотриманні власних переконань;
- життєстійкість як уміння ефективно долати стресові ситуації, зберігаючи внутрішню рівновагу та продуктивність самореалізації;
- конгруентність, що передбачає узгодженість внутрішнього світу особистості із її зовнішніми проявами та поведінкою;
- моральна свідомість, яка відображає здатність усвідомлювати моральні аспекти соціальної реальності та здійснювати моральну оцінку власних вчинків.

Сучасні наукові дослідження, зокрема лонгітюдні, досить широко висвітлюють природу альтруїстичної спрямованості та ключові чинники її формування на різних етапах первинної соціалізації (Дерев'янка, Малиношевський, Пантюк, Прохоров, Рудь, Стецько, Фельдман та ін.), підкреслюючи, що саме в цей період закладаються основи її подальшого розвитку протягом усього життєвого шляху людини.

1.2. Теоретико-психологічні засади становлення альтруїстичної спрямованості особистості

Практичний аспект даного дослідження полягає у визначенні психологічних чинників альтруїстичної спрямованості особистості та встановленні ефективних технологій, що сприяють її розвитку. Теоретичний аналіз наукових праць М. Боришевського, З. Карпенко, Г. Костюка, С. Максименка, О. Селезньової, О. Хохліної, І. Чапко, О. Шевченка, Н. Шиловой та інших дослідників, присвячених проблемі спрямованості особистості, дає підстави стверджувати, що її становлення передусім зумовлене розвитком

мотиваційної сфери та її основних структурних компонентів. При цьому спрямованість розглядається як складне інтегративне утворення, що формується в процесі включення особистості в систему суспільних взаємин і розвивається за умови сприятливого морально-духовного виховання, а також у процесі саморозвитку та самовдосконалення.

У межах вітчизняної гуманістичної психології З. Карпенко [11, с. 207] визначає спрямованість особистості як життєву орієнтацію та детермінантну тенденцію людини до задоволення ключових потреб у провідній діяльності. С. Максименко [21, с. 347] розглядає її як одну з основних «змістовних одиниць», що формуються в процесі виховання, навчання та діяльності, а також як систему провідних потреб, цілей і мотивів, до яких відносяться інтереси, переконання, ідеали, звички та установки. Саме вони визначають суспільну значущість і самоцінність особистості та виконують функцію вищого регулятора її поведінки.

О. Хохліна та Д. Сила [39, с. 248] трактують спрямованість як систему спонукань, що визначає вибірковість ставлень і активність людини. До її основних компонентів дослідниці відносять потреби, мотиви, ціннісні орієнтації, цілі, життєві та особистісні плани, ідеали, інтереси, світогляд, переконання та установки. Г. Костюк [3, с. 28] розглядає спрямованість як важливу підсистему структури особистості, що формується на основі моральних почуттів і включає потреби, інтереси, ціннісні орієнтації, цілі та установки.

М. Боришевський [7, с. 50] підкреслює вирішальне значення взаємозв'язку спрямованості, мотивації та системи цінностей у процесі морального й духовного розвитку особистості, які визначають її діяльність і самореалізацію. До основних компонентів спрямованості він відносить потреби, інтереси, переконання, життєві цілі та ідеали. О. Шевченко [17, с. 92] пов'язує спрямованість із ієрархією мотивів та системою ціннісних орієнтацій, основу яких становить духовний розвиток людини; саме домінуючі цінності

формують цілісну мотиваційну систему особистості та реалізуються у її життєвих цілях.

Р. Зозуляк-Случик [9, с. 105], досліджуючи гуманістичну спрямованість, пов'язує її розвиток із сформованою системою світогляду та моральними переконаннями альтруїстичного характеру, які виявляються у прагненні допомагати іншим і покращувати їх життєві обставини. М. Марценюк та І. Штих [36, с. 154] розглядають спрямованість як вищий рівень розвитку мотиваційної сфери особистості та її внутрішню позицію щодо соціального оточення. До її структурних елементів вони відносять потреби, мотиви, інтереси, бажання та схильності.

Серед зарубіжних представників гуманістичної психології, які досліджували спрямованість особистості, важливе місце посідають А. Маслоу, Г. Оллпорт, Дж. Раштон, К. Роджерс та Ш. Шварц, що зробили вагомий внесок у розкриття сутності цього поняття. Зокрема, А. Маслоу розглядав спрямованість особистості крізь призму ієрархічної моделі мотивації, у якій найвищий рівень розвитку пов'язується з реалізацією духовних потреб людини. До них він відносив потребу в самоактуалізації, творчій самореалізації та ціннісному самовизначенні, при цьому суттєву роль у досягненні цього рівня відводив альтруїстичній спрямованості особистості [36, с. 108].

Відповідно до позиції К. Роджерса, засновника феноменологічного підходу, індивідуальна спрямованість є природним і базовим прагненням особистості до самореалізації та підвищення якості власного життя. В її основі лежить система індивідуальних і соціально-психологічних мотивів, які безпосередньо пов'язані з досягненням життєвого успіху та формуванням адекватного, позитивного ставлення до власного «Я» [36, с. 39].

Альтруїстичні потреби проявляються як внутрішня необхідність людини реалізовувати власні життєві цінності через безкорисливі дії, спрямовані на благо інших. Йдеться про вияв доброти та турботи без очікування винагороди, поведінку, що ґрунтується на безумовній любові без особистої вигоди, а також про «віддавання» власних емоційних, енергетичних і психологічних ресурсів

тим, хто цього потребує саме в конкретний момент. Окремим проявом виступає самопожертва, особливо у потенційно небезпечних для життя ситуаціях, наприклад під час порятунку інших або донорства життєво важливих органів [34, с. 151].

Окрім потреб, важливе місце у структурі розвитку альтруїстичної спрямованості займають мотиви, які забезпечують реалізацію особистісного «Я» і водночас співіснують із мотивами, спрямованими на задоволення потреб інших людей. Такі мотиви мають рівнозначну спонукальну силу та в особистісній свідомості сприймаються як цінності однакового значення, пов'язані зі смыслом існування, не викликаючи внутрішнього конфлікту між власними інтересами та інтересами інших [34, с. 151].

Лише за умови, що подібні потреби є значущими та емоційно привабливими для особистості, вони формують стійкий інтерес, який виступає провідною рушійною силою їх задоволення. Це стимулює особистісний розвиток і становлення духовного «Я», у процесі чого виникає прагнення до його подальшого вдосконалення та досягнення вищого рівня особистісного функціонування [34, с. 152].

Водночас прагнення до власного благополуччя, цілісності та самореалізації нерозривно пов'язане з орієнтацією на суспільне благо. Ці взаємопов'язані процеси мають співзалежний характер і, як зазначає М. Наконечна [25, с. 93], реалізуються через позитивне, оптимістичне сприйняття людської природи та доброзичливе ставлення як до себе, так і до інших, що створює основу для конструктивних міжособистісних відносин і проявів альтруїстичної допомоги.

Істотну роль у системі мотивації відіграє також ідеал як бажана кінцева мета розвитку особистості. Він виступає взірцем, еталоном, якому приписуються найвищі морально-духовні якості та цінності, що стають орієнтиром для наслідування. Образ ідеального «Я» формується під впливом виховання та соціальних моральних стандартів, які існують у суспільстві. Його поєднання з уявленнями про ідеальне суспільство чи світ, у якому особистість

прагне жити, стає потужним мотивом розвитку альтруїстичної спрямованості. Це ґрунтується на вірі в можливість наближення ідеального суспільства через самовдосконалення, досягнення гармонійного «Я» та прояви гуманності й альтруїзму щодо інших [25, с. 193].

Водночас різні види ідеалів у структурі особистості тісно пов'язані з моральними переконаннями, які виступають ключовими регуляторами поведінки. Вони відображають внутрішню сутність людини, засвоєні нею моральні принципи, цінності та норми поведінки, а також функціонують як прояв її совіст.

Альтруїстичні установки формуються як результат інтеграції комплексу позитивних установок, що виникають під впливом сприятливих умов виховання та соціального середовища. Вони забезпечують ефективну взаємодію особистості з іншими людьми та виступають складовою її загальної позитивної життєвої орієнтації. До таких установок належать ті, що пов'язані із самоставленням, сприйняттям минулого, теперішнього та майбутнього досвіду, орієнтацією на досягнення цілей, успіху й благополуччя, ставленням до інших людей, а також до власного життя і життя суспільства в цілому. У дорослому віці їх формування значною мірою зумовлюється здатністю особистості до аналізу, осмислення та оцінювання власного досвіду, поведінки та особистісних якостей, що є ознакою психологічної зрілості [29, с. 183].

Важливим компонентом структури особистості та водночас умовою розвитку альтруїстичної спрямованості виступають ціннісні орієнтації. Вони розглядаються як система ієрархічно взаємопов'язаних цінностей, своєрідний «компас», що визначає життєвий напрям особистості, формує зміст її поведінкової спрямованості та відображає внутрішню основу взаємодії людини з навколишнім світом [35, с. 180].

Розглядаючи ціннісні орієнтації як ключовий чинник розвитку альтруїстичної спрямованості, дослідницька увага зосереджується насамперед на вищих рівнях людських цінностей — моральних і духовних. Ці аспекти

активно вивчали у своїх працях М. Боришевський, І. Булах, А. Зимянський, З. Карпенко, С. Максименко, Р. Павелків, Н. Павлик, М. Савчин та ін.

Феномен цінностей І. Бех [12, с. 33] розглядає як первинний, породжувальний компонент духовності особистості, у межах якого альтруїзм виступає однією з ключових складових і трактується як безкорислива дія, що ґрунтується на любові. Учений відносить його до системи позитивних, добродійних і високосмислових цінностей, поряд із такими якостями, як милосердя, безумовна турбота про іншу людину, відповідальність, відкритість, справедливість тощо. Саме ці цінності створюють підґрунтя для формування альтруїстично орієнтованої системи «Я-заради-Інших», яка дає змогу особистості опанувати власне «Я» та розвинути «Я-духовне» як сукупність вищих духовних орієнтирів, що визначають напрям її життєвого та морально-духовного розвитку.

М. Савчин [28, с. 50] наголошує, що цінності є соціально-історичним продуктом, який формується в конкретних умовах суспільного розвитку, внаслідок чого виникає унікальна система та структура ціннісних орієнтацій. Похідними від них виступають особистісні цінності, які постають як засвоєні нормативні установки, що визначають бажані моделі поведінки. Автор підкреслює, що саме вищі духовні цінності — віра, любов, добро, свобода, відповідальність — спонукають людину до побудови суспільних відносин на засадах гуманізму, людської гідності та сенсу життя. Вони формують ієрархічну ціннісну систему, у якій найвищі цінності виступають «мірою мір», що визначає загальний напрям життєдіяльності особистості та забезпечує гуманістичну моральність.

На думку М. Боришевського [28, с. 49], ціннісні орієнтації є своєрідним індикатором духовного розвитку особистості, що тісно пов'язаний із моральністю, категоріями добра і справедливості. Їх реалізація можлива через активну альтруїстично спрямовану поведінку, а також через усвідомлення нерозривного зв'язку власного «Я» з іншими людьми («не-Я»). Такий підхід

забезпечує гуманістичний характер розвитку особистості та сприяє її саморозвитку як носія духовності.

Отже, проведений аналіз дає підстави стверджувати, що найвищий рівень у структурі ціннісних орієнтацій займають духовно-моральні, або абсолютні цінності. Вони виступають внутрішніми соціально зумовленими регуляторами, на які спирається людина під час здійснення альтруїстичних вчинків, спрямованих на збереження життя, покращення добробуту та психологічного благополуччя іншої особи.

Як регулятори поведінки, ціннісні орієнтації визначають спрямованість і зміст життєвих цілей особистості, які відображають бажані результати її діяльності. Життєві цілі концентрують у собі актуальні потреби, мотиви, уявлення про майбутнє, віру у власні можливості та самосприйняття особистості [32, с. 110].

Вивчаючи цільову спрямованість особистості, Я. Васильєв [28, с. 49] встановив, що ефективність людської діяльності, особливості сприйняття навколишнього середовища та власного «Я», а отже й світогляд людини, значною мірою залежать від системи цілей та їх часової віддаленості від актуальної життєвої ситуації. На основі експериментальних досліджень науковець виокремив такі типи цілей: *близькі цілі*, які пов'язані з егоцентричною позицією, орієнтацією на задоволення матеріальних потреб і базові, нижчі за ієрархією цінності; *середні цілі*, що забезпечують задоволення соціальних потреб, відображають раціональний рівень регуляції поведінки та виступають умовами досягнення завдань морально-етичного або інтелектуального характеру; *дальші цілі*, які пов'язані з духовними та інтелектуальними потребами, прагненням до самоактуалізації та допомоги іншим, включають загальнолюдські цінності та ґрунтуються на альтруїстичній і творчій мотивації.

У сукупності ціннісні орієнтації, моральні переконання, мотиви, ідеали, принципи та життєві цілі, відображаючись у смислі та меті життя особистості, формують її світогляд. Він постає як вища форма людської самосвідомості,

системно організоване бачення світу, природних і соціальних явищ, власної особистості та життєвих позицій. Світогляд виступає інтегруючим чинником і найвищим рівнем духовного розвитку людини, який дає змогу орієнтуватися в соціальному середовищі та свідомо регулювати власну діяльність, спрямовуючи її на реалізацію гуманістичних, духовних і альтруїстичних цінностей задля задоволення суспільних потреб та інтересів [28, с. 50].

Самоактуалізація виступає інтегративною характеристикою особистості, що проявляється у її прагненні реалізувати власний внутрішній потенціал у тій сфері діяльності, яку вона сприймає як своє покликання. У процесі самоактуалізації формується цілісна система ціннісних орієнтацій, яка визначає зміст, спрямованість і способи досягнення провідних життєвих цілей. Одночасно розвивається конструктивно-життєва позиція особистості, що передбачає усвідомлення необхідності активної та творчої взаємодії із соціальним середовищем, прийняття відповідальності за власне життя, а також ставлення до інших людей як до рівноправних суб'єктів життєдіяльності, а не як до засобів досягнення власних цілей.

Досягнення самоактуалізації відбувається через взаємопов'язані процеси самовдосконалення та розвитку альтруїстичної спрямованості особистості. Це складні, багаторівневі та динамічні процеси, які охоплюють удосконалення духовно-моральної, емоційно-чуттєвої, ціннісно-сміслової та інших сфер особистісного розвитку [34, с. 146].

Самовдосконалення розглядається як усвідомлена, цілеспрямована та планомірна діяльність людини, спрямована на трансформацію власного внутрішнього світу, включаючи думки, емоції та поведінкові реакції. Воно орієнтоване на розвиток здібностей, розширення можливостей, подолання рутини та пошук сенсу людського існування.

Цей процес є важливим чинником, що визначає загальний напрям життєдіяльності особистості та її прагнення досягати високих результатів у різних сферах життя. Він передбачає вирішення низки ключових завдань: узгодження індивідуальних потреб і можливостей із вимогами соціального

середовища; побудову життєвого шляху відповідно до власних цінностей і цілей; а також постійний розвиток через подолання внутрішніх і зовнішніх суперечностей. У результаті сформована особистість починає керуватися не лише своїми психологічними характеристиками, а передусім усвідомленим ставленням до життя, яке базується на її ціннісних орієнтирах і життєвих принципах [34, с. 147].

Фундаментальною передумовою здійснення самовдосконалення, яке суттєво впливає на формування життєвого шляху особистості, виступає її моральне становлення. Воно є результатом активної діяльності та взаємодії людини із соціальним середовищем, у процесі чого розширюється її соціальний досвід і запускається внутрішній механізм переосмислення власного мислення, поведінки, переконань, цінностей, ставлень і уявлень про явища дійсності та сенс життя. Важливу роль у цьому процесі відіграє розвиток таких моральних якостей, як любов, милосердя, співчуття, відповідальність, справедливість, чесність, гідність, доброта, турбота тощо. Вони ґрунтуються на загальнолюдських цінностях та ідеалах, становлять основу формування альтруїстичної спрямованості й виступають ключовим механізмом саморегуляції соціальної поведінки особистості в процесі прагнення до ідеалу власного «Я», який постає як вищий морально-духовний орієнтир і кінцева життєва мета [36, с. 122].

Отже, саморозвиток і самовдосконалення забезпечують переосмислення та інтерпретацію життєвого досвіду, який структурується під впливом цілей, мотивів і намірів особистості. Це передбачає формування індивідуального проєкту «Я» — своєрідного ідеального образу бажаного розвитку, «задуму себе», життєвої програми та сценарію майбутнього життя з подальшою його реалізацією.

Особистість, для якої власне життя та життя інших мають високу цінність, спрямовує свою активність не лише на досягнення індивідуального благополуччя, а й на добробут оточення. Це проявляється в альтруїстичних діях, актах доброти та турботи про інших людей. Така поведінка сприяє

збагаченню внутрішнього світу особистості та позитивно впливає на її Я-концепцію, зокрема на мислення, самооцінку та рівень домагань. У сукупності це забезпечує гармонійний розвиток людини як свідомого члена суспільства, громадянина, який усвідомлює цінність життя, прагне до самовдосконалення та позитивних змін у собі й найближчому оточенні. Саме таким чином реалізується життєвий потенціал особистості та досягається стан самоактуалізації [36, с. 56].

Важливим чинником розвитку альтруїстичної спрямованості є також адекватне самоставлення та позитивне прийняття власної особистості. Самоставлення розглядається як усвідомлене, емоційно забарвлене та ціннісно осмислене ставлення людини до власних внутрішніх якостей і особистісних властивостей. Воно є складовою самосвідомості та поєднує самопізнання з системою емоційних переживань і ставлень до себе на різних етапах життя, формуючи емоційний фонд особистості. Це, у свою чергу, виступає важливою умовою становлення змістовно насиченої самосвідомості [10, с. 28].

Висновки до першого розділу

Психологічна сутність особистості з альтруїстичною спрямованістю полягає у домінуванні мотивації, орієнтованої на інтереси, потреби та благополуччя інших людей. Така особистість характеризується сформованою системою гуманістичних цінностей, високим рівнем моральної свідомості та здатністю до емпатії, співчуття і безкорисливої допомоги. Зміст альтруїстичної спрямованості визначається інтеграцією потреб, мотивів, ціннісних орієнтацій та переконань, які забезпечують пріоритет соціально значущих і духовних цінностей над егоцентричними прагненнями. Важливу роль відіграє внутрішня готовність до самопожертви, відповідальності та турботи про інших. Альтруїстично спрямована особистість виступає результатом гармонійного розвитку моральної, емоційної та ціннісно-сміслової сфер, що забезпечує її здатність до конструктивної взаємодії з соціальним середовищем. У цілому

така спрямованість є важливою умовою духовного розвитку, самореалізації та формування зрілої особистості.

Теоретико-психологічні засади становлення альтруїстичної спрямованості особистості ґрунтуються на уявленні про її багаторівневу та інтегративну природу, що охоплює мотиваційну, ціннісну, емоційно-вольову та моральну сфери. Альтруїстична спрямованість формується як результат взаємодії внутрішніх психологічних чинників і соціального середовища. Її розвиток зумовлюється становленням системи гуманістичних і духовно-моральних цінностей, формуванням моральної свідомості, розвитком емпатії, відповідальності та здатності до саморегуляції поведінки. Важливу роль відіграють мотиваційні утворення, які визначають орієнтацію особистості на інтереси інших людей та суспільне благо. Становлення альтруїстичної спрямованості відбувається у процесі соціалізації, виховання та саморозвитку особистості, поступово переходячи від зовнішньо зумовлених форм поведінки до внутрішньо усвідомлених ціннісних орієнтацій. У результаті формується цілісна гуманістично спрямована особистість, здатна до безкорисливої взаємодії з іншими та духовного зростання.

РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ФАКТОРІВ АЛЬТРУЇСТИЧНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

2.1. Методологічний інструментарій дослідження психологічних чинників альтруїстичної спрямованості особистості

Характеризуючи вибірку дослідження, слід зазначити, що в експерименті брала участь відносно невелика за чисельністю група респондентів. Рівень її відповідності основним характеристикам визначає репрезентативність вибірки, що є ключовим критерієм для окреслення меж узагальнення отриманих результатів.

З метою забезпечення репрезентативності, тобто отримання достовірних даних у процесі експериментального дослідження, було враховано вимогу статистичної значущості вибірки. Це передбачає наявність достатнього обсягу та такої кількості елементів, які адекватно відображають основні параметри генеральної сукупності. Водночас важливо, щоб база вибірки — перелік елементів сукупності — була повною, адже її неповнота може призвести до того, що окремі елементи не матимуть шансів бути відібраними, що, у свою чергу, знижує рівень репрезентативності.

На основі поінформованої згоди в дослідженні взяли участь 22 респонденти, з яких 16 — чоловіки та 6 — жінки віком від 20 до 50 років. Учасники відрізнялися за рівнем освіти, умовами сімейного виховання (зокрема, наявністю батьків), професійною належністю, сімейним статусом, наявністю чи відсутністю братів і сестер та власних дітей. Опитування проводилося в онлайн-форматі — всі респонденти заповнювали анкети.

Отже, вибірку обсягом 22 особи можна вважати достатньо репрезентативною, оскільки вона у значній мірі відображає основні характеристики досліджуваної сукупності.

До складу вибірки були включені: працівники різних комерційних підприємств міста Кам'янець-Подільського Хмельницької області (ТОВ

«Торговий Дім «Поляна», ТОВ «Гермес»), які відрізняються за рівнем професійної підготовки та обіймають різноманітні посади (зокрема, спеціалісти з керівництва персоналом, менеджери з продажів, логісти, працівники складу, прибиральники, водії тощо).

Якісний склад сформованої вибірки в межах даного дослідження розглядається насамперед з позиції визначення відповідної популяції як концептуальної основи наукового аналізу, а також з урахуванням можливості поділу єдиної генеральної сукупності на окремі підгрупи відповідно до мети та завдань дослідження.

Зважаючи на те, що дослідження спрямоване на виявлення психологічних чинників розвитку альтруїстичної спрямованості особистості, у процесі його планування та збору емпіричних даних було враховано низку умов, які можуть істотно впливати на якість результатів. Оскільки формування альтруїстичної спрямованості зумовлюється як внутрішніми так і зовнішніми чинниками, до вибірки переважно включалися респонденти, які мають постійне місце роботи. Це свідчить про засвоєння ними соціальних норм, наявність сформованих навичок саморегуляції та самоконтролю, розвинених особистісних якостей, що забезпечують ефективну міжособистісну взаємодію, здатність до виконання професійних обов'язків, активність, волюву саморегуляцію та прагнення до саморозвитку і досягнення як індивідуальних, так і групових цілей.

Крім того, до вибірки увійшли особи, які виховувалися в сім'ях різного складу, відрізняються за наявністю або відсутністю братів і сестер, власних дітей та їх кількістю, а також мають різний сімейний статус, що дозволяє більш повно врахувати соціально-демографічні особливості досліджуваної сукупності.

У межах нашого дослідження основну увагу було зосереджено на аналізі альтруїстичної спрямованості особистості та виявленні ключових психологічних чинників, що зумовлюють її розвиток. Саме ця мета визначила спрямованість емпіричного етапу дослідження, у ході якого було застосовано комплекс психодіагностичних методик, зокрема:

1. Шкалу генеративного альтруїзму А. Бюссін, П. Керксік, А. Гюнтер та К. Бауман;
2. Опитувальник індивідуальних цінностей Ш. Шварца;
3. Інвентаризацію життєвих цінностей Д. Брауна та К. Крейна;
4. Короткий індекс самоактуалізації Е. Джонса та Р. Крендалла.

Згідно з теоретичною моделлю та із застосуванням зазначених психодіагностичних методик, дослідження альтруїстичної спрямованості особистості було структуровано таким чином (див. *табл. 1*):

Таблиця 1

**Методологічний інструментарій вивчення альтруїстичної
спрямованості особистості**

№	Методичний інструментарій	Індикатори
1	Шкала генеративного альтруїзму А. Бюссін, П. Керксік, А. Гюнтер та К. Бауман.	Альтруїзм
2	Опитувальник індивідуальних цінностей Ш. Шварца	Традиції, доброзичливість, універсалізм, самостійність, гедонізм, досягнення, влада, безпека.
3	Інвентаризація життєвих цінностей Д. Брауна та К. Крейна	Орієнтація на успіх, піклування про інших людей, дбайливе ставлення до довкілля, самостійність, почуття обов'язку, духовні цінності.
4	Короткий індекс самоактуалізації Е. Джонса та Р. Крендалла	Самоактуалізація

Отже, до методичного інструментарію емпіричного дослідження альтруїстичної спрямованості особистості, з метою вивчення її готовності до здійснення альтруїстичних вчинків, було включено шкалу генеративного альтруїзму А. Бюссін, П. Керксік, А. Гюнтер та К. Бауман. Зазначена методика спрямована на визначення рівня генеративного альтруїзму, який

операціоналізується як внутрішнє прагнення та готовність надавати допомогу або проявляти турботу про інших без очікування особистої винагороди чи будь-якої прямої вигоди.

Одновимірна шкала альтруїзму містить 7 тверджень, кожне з яких розкриває альтруїзм як явище, що включає когнітивну емпатію та здатність до прийняття перспективи іншої людини. Це, у свою чергу, виступає важливою передумовою альтруїстичної поведінки, тобто формування наміру надати допомогу або змінити ситуацію через цілеспрямовані підтримувальні дії та конкретну допомогу.

Також у межах методики альтруїзм розглядається як внутрішньо мотивоване співчуття, яке передбачає дотримання таких послідовних компонентів: співпереживання людям, які перебувають у стані страждання або потреби; виникнення емоційної реакції, що активізує імпульс до допомагаючої поведінки; здійснення дій, спрямованих на зменшення труднощів і полегшення страждань інших.

Наступними у нашому дослідженні були опитувальники, спрямовані на діагностику особистісних цінностей, зокрема опитувальник індивідуальних цінностей Ш. Шварца та опитувальник інвентаризації життєвих цінностей Д. Брауна та К. Крейса. Зазначені методики дозволяють виявити провідні переконання й ціннісні орієнтації, що визначають мотиваційний зміст поведінки людини, формують її сприйняття життєвих подій та інших людей, впливають на процес прийняття рішень, вибір життєвих ролей і цілей, а також на здійснення морального вибору та вчинків.

Перший із них — опитувальник індивідуальних цінностей Ш. Шварца — складається з двох блоків і містить загалом 57 тверджень, що дає змогу оцінити 10 базових ціннісних шкал: доброзичливість, універсалізм, конформізм, традиції, безпеку, владу, досягнення, гедонізм, стимуляцію та самостійність. Серед наведених цінностей, з урахуванням мети та завдань нашого дослідження, найбільш значущими для розвитку альтруїстичної спрямованості визначено доброзичливість, універсалізм і самостійність.

Ш. Шварц трактує доброзичливість та універсализм як гуманістично орієнтовані цінності із соціальним спрямуванням, які розглядає як «маркери духовності» (духовне життя, сенс життя, внутрішня гармонія тощо). Таким чином, він підкреслює їхній зв'язок із духовно-моральним розвитком особистості та такими якостями, як відповідальність, вірність, мудрість, чесність, що знаходять своє вираження в альтруїстичній поведінці, спрямованій на турботу про добробут інших людей, суспільства, природи та світу загалом.

Наступною методикою, використаною в дослідженні, є інвентаризація життєвих цінностей Д. Брауна та К. Крейса, яка містить 42 твердження та 14 шкал: «Досягнення», «Приналежність», «Турбота про довкілля», «Турбота про інших», «Креативність», «Фінансове процвітання», «Здоров'я та активність», «Скромність», «Незалежність», «Взаємозалежність», «Усамотнення», «Відповідальність», «Об'єктивний аналіз», «Духовність». У межах нашого дослідження особлива увага приділялася шкалам, які мають потенційний зв'язок із розвитком альтруїстичної спрямованості особистості.

Зокрема, до них віднесено шкалу «Турбота про інших», що відображає здатність людини піклуватися про добробут інших, надавати підтримку, виявляти чуйність і уважність до потреб оточення; шкалу «Духовність», яка характеризує орієнтацію особистості на морально-етичні принципи, гуманістичні переконання та внутрішні цінності, що регулюють її поведінку; шкалу «Відповідальність», яка відображає важливість для людини бути надійною, сумлінною та гідною довіри; а також шкалу «Незалежність», що демонструє здатність самотійно приймати рішення, розв'язувати життєві проблеми та визначати власні цілі без надмірної залежності від зовнішніх оцінок і очікувань.

До шкали, розробленої Е. Джонс та Р. Крендаллом, включено 15 тверджень (7 позитивних і 8 негативних), відібраних із РОІ як найбільш статистично значущі за кореляційними показниками. Вони також співвідносяться з особистісним опитувальником Г. Айзенка та опитувальником раціональної поведінки й спрямовані на виявлення ключових характеристик

самоактуалізованої особистості, зокрема самоприйняття, автономності та осмисленості життя. Крім того, шкала дозволяє оцінити рівень задоволення базових потреб у любові, прийнятті, повазі та самоповазі.

Респондентам пропонується оцінити кожне твердження за 4-бальною шкалою: «згоден», «частково згоден», «частково не згоден», «не згоден», що дає змогу визначити рівень тенденції до самоактуалізації. У межах методики виділяють три рівні.

Низький рівень самоактуалізації характеризується орієнтацією особистості переважно на один часовий вимір (минуле, теперішнє або майбутнє), труднощами у встановленні ефективних суб'єкт-суб'єктних взаємин та складнощами у формуванні теплих і довірливих стосунків з іншими.

Середній рівень проявляється у сумнівах щодо власних рішень, здатності змінювати цілі та плани, недостатній наполегливості в їх досягненні, а також обмеженому інтересі до пізнання себе й навколишнього світу.

Перед тим як перейти до визначення психологічних чинників, що сприяють розвитку альтруїстичної спрямованості, за допомогою шкали генеративного альтруїзму було здійснено розподіл вибірки досліджуваних за рівнями прояву альтруїзму. Отримані результати подано у таблиці 2.

Таблиця 2

Різниця показників між рівнями альтруїзму (n=22)

Рівень альтруїзму	Групові статистики				
	N	%	Середнє значення	О	Ст. помилка
Низький рівень	6	17,3	3,77	1,17	0,35
Середній рівень	14	69,0	9,81	1,48	0,20
Виский рівень	2	13,7	16,12	1,05	0,31

Зазначимо, що в ході дослідження рівнів альтруїзму за шкалою генеративного альтруїзму встановлено, що загалом усі показники перебувають у межах статистичної норми. Після визначення рівнів альтруїзму в балах було

здійснено перерахунок у відсоткове співвідношення респондентів із низьким, середнім і високим рівнем.

У результаті з'ясовано, що 6 осіб (17,3%) мають низький рівень альтруїзму, 14 осіб (69%) демонструють середній рівень, а 2 респонденти (13,7%) характеризується високим рівнем альтруїзму.

Порівнюючи результати респондентів із низьким, середнім та високим рівнями альтруїзму, слід зазначити, що підвищення показників особистісних характеристик зі зростанням рівня альтруїзму відбувається нерівномірно за всіма вимірами. Водночас учасники із середнім і високим рівнями альтруїзму демонструють дещо вищі показники майже за всіма параметрами порівняно з респондентами з низьким рівнем альтруїзму.

Таблиця 3

Порівняльний аналіз прояву особистісних характеристик у вибірках респондентів із високим, середнім і низьким рівнями альтруїзму

Рівень альтруїзму	Особистісні характеристики						
	Емпатія	Самоактуа лізація	Автономія	Цілі в житті	Самоспри няття	Цінності	Особистіс ні якості
Низький	60,80	51,13	48,61	54,46	50,11	53,82	57,40
Середній	65,30	51,05	60,33	62,70	58,00	53,31	60,64
Високий	66,42	53,24	52,48	56,51	53,62	54,73	55,87

Група респондентів із високим рівнем альтруїзму демонструє виражені показники емпатії, самоактуалізації, ціннісних орієнтацій та особистісних якостей. Це свідчить про розвинену здатність до співпереживання й розуміння емоційних станів, переживань і потреб інших людей, що виступає потужним механізмом актуалізації засвоєних соціальних норм, духовно-моральних цінностей та особистісних ресурсів. У результаті це сприяє активній взаємодії

із соціальним середовищем, самовираженню через альтруїстичні вчинки, розкриттю внутрішнього потенціалу та досягненню самоактуалізації.

У досліджуваних із середнім рівнем альтруїзму відзначаються достатньо виражені показники автономії, життєвих цілей, самоприйняття та психологічного благополуччя. Це характеризує їх як осіб, здатних до самостійного висловлення власної позиції, узгодження своїх дій із потребами, інтересами та цінностями, а також до відповідального планування життєвих цілей і їх реалізації. Вони усвідомлюють власні можливості та ресурси, що позитивно впливає на самосприйняття й сприйняття інших людей, сприяючи побудові рівноправних і конструктивних міжособистісних стосунків та загальному психологічному благополуччю.

У групі з низьким рівнем альтруїзму найвиразнішим показником є емпатія, що свідчить про здатність до емоційного відгуку на стан інших людей. Водночас така емпатійність рідко трансформується у діючу мотивацію до альтруїстичної поведінки. Для цієї групи також характерний знижений рівень особистісної автономії, що проявляється у труднощах із самостійним прийняттям рішень, розв'язанням життєвих проблем та несенням відповідальності за власні дії. Їхні рішення часто визначаються впливом значущого оточення, що негативно позначається на самоприйнятті та ускладнює побудову рівноправних взаємин з іншими людьми.

Проаналізувавши значущість цінностей у різних групах досліджуваних залежно від рівня альтруїзму, можна відзначити, що гуманістичні цінності — доброзичливість, турбота про інших, турбота про довкілля, універсалізм і духовність — найбільшою мірою пов'язані з морально-духовним розвитком особистості та її альтруїстичною спрямованістю. Вони відображають життєву мудрість, усвідомленість, чутливість до потреб оточуючих, готовність до підтримки інших, а також орієнтацію на добробут людини, суспільства і навколишнього середовища.

Найвищий рівень вираженості цих цінностей спостерігається у респондентів із високим рівнем альтруїзму, тоді як найнижчі показники характерні для групи з низьким рівнем альтруїстичної спрямованості.

Таблиця 4

Кількісні показники вираженості цінностей у досліджуваних із низьким, середнім і високим рівнем альтруїзму (у відсотках)

Цінності	Рівень альтруїзму		
	Низький	Середній	Високий
Доброзичливість	46,87	53,77	55,50
Універсалізм	51,10	57,17	61,47
Конформізм	56,52	50,60	51,10
Традиції	36,20	33,70	32,52
Безпека	68,70	67,68	67,40
Влада	31,80	33,14	36,12

Важливе місце у всіх групах досліджуваних займають такі особистісні цінності, як самостійність, незалежність, відповідальність та усамітнення. Загалом спостерігається тенденція до їх зростання зі збільшенням рівня альтруїзму, що свідчить про те, що респонденти з більш високим рівнем альтруїстичної спрямованості є більш автономними у формуванні власної життєвої позиції та поведінки, вільніше реалізують право вибору й приймають більш усвідомлені рішення, а також виявляють підвищену відповідальність за свої вчинки, що ґрунтуються на моральних переконаннях і соціальних зобов'язаннях.

Водночас зростання значущості цінності «усамітнення» зі збільшенням рівня альтруїзму може свідчити про підвищену потребу людини в періодичній ізоляції та перебуванні наодинці з собою для відновлення внутрішньої рівноваги, енергії та особистісних ресурсів. Це може бути наслідком надмірної альтруїстичної залученості або тривалого нехтування власними потребами та інтересами.

Отже, порівнявши респондентів із різним рівнем альтруїзму за біологічними та соціальними характеристиками, ми встановили, що статистично значущих відмінностей між групами за цими критеріями не виявлено. Це дозволяє зробити висновок, що розвиток альтруїстичної спрямованості особистості більшою мірою визначається її внутрішніми психологічними характеристиками та рівнем їх сформованості.

2.2. Дослідження взаємозв'язку альтруїстичної спрямованості з особистісними характеристиками індивіда

На основі проведеного кількісного аналізу було визначено комплекс особистісних характеристик, притаманних досліджуваним із різним рівнем альтруїзму. Встановлено, що зі зростанням рівня альтруїстичної спрямованості спостерігається позитивна динаміка таких параметрів, як емпатія, самоактуалізація, життєві цілі, ціннісні орієнтації та особистісні якості.

Отримані дані свідчать, що провідними моральними детермінантами розвитку альтруїстичної спрямованості є доброзичливість, універсалізм, турбота про інших, турбота про довкілля та відповідальність. Серед ключових особистісних якостей особливо виділяються довіра, надія, любов, ввічливість, обов'язковість і справедливість.

Для перевірки впливу зазначених показників на розвиток альтруїзму було застосовано кореляційний аналіз, у ході якого встановлено зв'язки між рівнем альтруїзму та відповідними змінними, а також регресійний аналіз, що дозволив визначити предиктори його розвитку.

Результати кореляційного аналізу засвідчують наявність взаємозв'язку між рівнем альтруїзму та емоційно-ціннісним ставленням до інших людей, самоприйняттям, ставленням до власного життя і майбутнього, сформованістю ціннісно-смыслових орієнтацій, а також рівнем задоволеності особистості реалізацією власних внутрішніх ресурсів і можливостей.

Таблиця 5

Взаємозв'язки показників різних рівнів альтруїзму з особистісними характеристиками індивіда

Рівень альтруїзму	Особистісні характеристики						
	Емпатія	Самоактуа лізація	Автономія	Цілі в житті	Самоприй няття	Цінності	Особистіс ні якості
Низький	16	30	30	37	46	33	40
Середній	28	32	55	43	58,00	44	54
Високий	34	40	48	41	50	43	56

Аналіз отриманих даних показав, що група досліджуваних із середнім рівнем альтруїзму демонструє загалом більш виражені кореляційні зв'язки з усіма виділеними особистісними параметрами порівняно з іншими групами респондентів. Водночас найбільш тісні взаємозв'язки альтруїзму виявлено з автономією ($r=0,30$; $p<0,01$), життєвими цілями ($r=0,37$; $p<0,01$), самоприйняттям ($r=0,58$; $p<0,01$), ціннісними орієнтаціями ($r=0,44$; $p<0,01$) та особистісними якостями ($r=0,54$; $p<0,01$).

Кореляційні зв'язки з самоактуалізацією ($r=0,32$; $p<0,01$) та емпатією ($r=0,28$; $p<0,01$) є помірно вираженими порівняно з іншими показниками. Отримані результати за шкалою «самоприйняття» свідчать, що альтруїстична поведінка позитивно впливає не лише на отримувача допомоги, але й на ставлення людини до самої себе, що може пояснюватися усвідомленням значущості власних дій та їхнього позитивного впливу на добробут інших.

Крім того, респонденти цієї групи характеризуються підвищеним рівнем особистісної автономії, тобто здатністю до самостійності у прийнятті рішень та регуляції власного життя. Вони мають чітко сформовані життєві цілі, діють відповідально, спираючись на власну систему цінностей і особистісних

якостей, що позитивно позначається на їх психологічному благополуччі. Це вказує на їхню здатність до ефективного функціонування та реалізації власного потенціалу.

Водночас менш виражений зв'язок альтруїзму з емпатією свідчить про те, що, хоча ці респонденти здатні розпізнавати та розуміти емоційні стани інших людей і співпереживати їм, така емпатійність не завжди виступає безпосереднім чинником реалізації альтруїстичної поведінки.

Таким чином, досліджуваних із середнім рівнем альтруїзму можна охарактеризувати як свідомих суб'єктів власного життя, які розуміють себе, усвідомлюють свій життєвий шлях, формують чіткі цілі та послідовно рухаються до їх досягнення, спираючись на внутрішні ресурси та особистісні сильні сторони.

Порівнюючи взаємозв'язки альтруїзму з особистісними характеристиками у досліджуваних із середнім і високим рівнем альтруїзму, слід зазначити, що в групі з високим рівнем альтруїзму спостерігаються дещо слабші кореляційні зв'язки майже з усіма виділеними показниками, за винятком емпатії ($r=0,34$; $p<0,01$) та самоактуалізації ($r=0,40$; $p<0,01$).

Це може вказувати на більш виражений вплив емпатійних реакцій на реалізацію альтруїстичної поведінки порівняно з іншими групами респондентів, що, у свою чергу, сприяє активнішому розкриттю та реалізації внутрішнього потенціалу особистості.

Водночас відносно менш тісні взаємозв'язки з такими показниками, як автономія ($r=0,48$; $p<0,01$), життєві цілі ($r=0,41$; $p<0,01$), самоприйняття ($r=0,50$; $p<0,01$), ціннісні орієнтації ($r=0,43$; $p\leq 0,01$), особистісні якості ($r=0,47$; $p<0,01$) та психологічне благополуччя ($r=0,56$; $p<0,01$), можуть свідчити про те, що надмірна альтруїстична спрямованість іноді супроводжується певним зниженням вираженості окремих ресурсних характеристик, які забезпечують гармонійне, збалансоване та самореалізаційне функціонування особистості, орієнтоване на саморозвиток і підвищення якості життя.

За результатами проведеного дослідження встановлено, що суттєвий вплив на формування альтруїзму мають особистісні якості, зокрема так звані актуальні здібності. Найбільш тісні зв'язки альтруїзму виявлено з такими первинними актуальними здібностями, як контактність, довіра, надія та ніжність/сексуальність.

Отримані дані свідчать, що розвитку альтруїстичної спрямованості особистості сприяють саме первинні актуальні здібності, які виступають важливими регуляторами поведінки людини. Вони визначають здатність встановлювати та підтримувати міжособистісні взаємини, що ґрунтуються на емоційній включеності, безумовному прийнятті іншої людини як унікальної особистості незалежно від її якостей чи поведінки, позитивному ставленні до окремих способів її дій, а також на вірі в оптимістичне майбутнє, де кожна особистість має можливості для саморозвитку та самореалізації.

Альтруїстична спрямованість як багатовимірна система у структурі особистості має складну внутрішню детермінацію. Важливу роль у ній відіграють психологічні чинники, які виступають внутрішніми ресурсами людини. Їх актуалізація забезпечує здатність не лише ефективно долати життєві труднощі та адаптуватися до змін, а й підтримувати гармонійні міжособистісні стосунки та здійснювати альтруїстичні вчинки. Це, у свою чергу, відображає рівень морально-духовного розвитку особистості, її психологічну рівновагу, задоволеність життям і відчуття особистого благополуччя.

На основі отриманих результатів було здійснено порівняння особистісних характеристик досліджуваних із різним рівнем альтруїзму. Встановлено, що середній рівень альтруїзму, який найбільш тісно пов'язаний із самоприйняттям, автономією, життєвими цілями, ціннісними орієнтаціями та особистісними якостями, можна вважати найбільш збалансованим і оптимальним для гармонійного функціонування особистості.

Для цієї групи характерне усвідомлене ставлення до власної альтруїстичної поведінки, що є результатом розвитку моральної свідомості, самосвідомості, рефлексії та метакогнітивних здібностей. Це дозволяє їм

здійснювати моральний вибір у ситуаціях внутрішнього конфлікту мотивів, віддаючи перевагу вищим цінностям. Їхні альтруїстичні дії, що ґрунтуються на гуманістичних принципах, співчутті та людяності, мають справді безкорисливий характер, оскільки не зумовлені очікуванням винагороди, соціального схвалення чи почуттям обов'язку.

Таким чином, особистості з оптимальним рівнем альтруїстичної спрямованості мають сформовану систему ціннісних орієнтацій, яка регулює їхню поведінку, саморозвиток і самовдосконалення. У її основі поєднуються як загальнолюдські, так і індивідуальні цінності, що визначають ставлення людини до себе, інших і суспільства. До них належать доброзичливість, універсалізм, турбота про інших і довкілля, відповідальність, самостійність та незалежність.

Найбільш значущими гуманістичними цінностями, що мають соціальну спрямованість і виступають мотиваторами альтруїстичної поведінки, є доброзичливість та універсалізм. Вони відображають толерантне, емпатійне ставлення до людей і природи, особливо до тих, із ким людина взаємодіє у повсякденному житті.

Цінність відповідальності, яка формується у процесі соціалізації як складова системи саморегуляції, у поєднанні з самостійністю та незалежністю свідчить про здатність особистості самостійно ухвалювати рішення щодо надання допомоги іншим і здійснювати альтруїстичні вчинки без зовнішніх винагород чи тиску. Такі дії зумовлені внутрішніми переконаннями та цінностями, що забезпечує автономність поведінки та стійкість до соціального впливу.

У підсумку, така особистість здатна підтримувати баланс між власними потребами та потребами інших людей, залишаючись у ресурсному стані, що сприяє її психологічному благополуччю.

Позитивне самоприйняття як складова емоційно-оцінного компонента самоставлення особистості з оптимальним рівнем альтруїстичної спрямованості розглядається як наслідок успішної соціалізації та інтеграції як позитивного,

так і негативного життєвого досвіду. Позитивні переживання формують впевненість у власних можливостях, тоді як негативні сприяють усвідомленню необхідності змін і розвитку, що в сукупності забезпечує збалансоване сприйняття себе в минулому та теперішньому. Таке самоприйняття відображає здатність особистості приймати себе цілісно, без заперечення власних переваг і недоліків, усвідомлювати власні ресурси та можливості, а також демонструє узгодженість між внутрішнім станом і зовнішніми проявами поведінки.

З урахуванням різних аспектів ідентичності позитивне самоприйняття виступає основою доброзичливого й толерантного ставлення до інших людей і світу загалом. Толерантність як особистісна якість проявляється у здатності розуміти, приймати інших, поважати їхні права й свободи, а також будувати конструктивну взаємодію. У цьому контексті позитивне самоприйняття виступає внутрішнім ресурсом, що активує толерантність і впливає на її рівень.

Водночас позитивне самосприйняття тісно пов'язане зі свободою вибору та прагненням особистості бути активним суб'єктом власного життя, що сприяє розвитку автономності. Чим більш позитивним є ставлення людини до себе, тим вищим, як правило, є рівень її особистісної автономії.

Особистісну автономію також пов'язують із цінностями незалежності та самостійності, оскільки вона передбачає внутрішню свободу, здатність самостійно мислити, приймати рішення, визначати життєву позицію та регулювати поведінку на основі власних переконань, самооцінки та системи цінностей.

У осіб з оптимальним рівнем альтруїстичної спрямованості високий рівень автономії свідчить про сформовану безпечну прив'язаність і конструктивні взаємозалежні стосунки. Це дозволяє зберігати власну ідентичність, водночас будуючи теплі, довірливі взаємини, наповнені емпатією та альтруїстичною турботою, без страху втрати самототожності.

Узагальнено, високий рівень автономії, розвинені цінності та особистісні чесноти вказують на сформованість моральної автономії. Вона ґрунтується на внутрішніх моральних принципах і переконаннях, які визначають ціннісний

вибір і зумовлюють альтруїстичну поведінку як внутрішньо мотивований акт, а не як результат зовнішнього морального тиску чи обов'язку.

Отже, за результатами аналізу встановлено, що найбільш прогностичною щодо рівня альтруїзму є модель, до якої входять такі змінні, як довіра, відповідальність, самоприйняття та доброзичливість. Дана модель пояснює 85,6% дисперсії показника альтруїзму. При цьому найвагоміший внесок у його прогнозування має саме самоприйняття, оскільки для цього показника зафіксовано найвищий коефіцієнт.

Висновки до другого розділу

У межах дослідження встановлено, що вивчення психологічних чинників альтруїстичної спрямованості потребує комплексного та багаторівневого методологічного підходу, який дозволяє охопити як когнітивні, емоційні, мотиваційні, так і ціннісно-сміслові характеристики особистості. Підібраний психодіагностичний інструментарій забезпечує можливість всебічного аналізу рівня розвитку альтруїзму, його структури та взаємозв'язків з ключовими особистісними параметрами, зокрема емпатією, самоактуалізацією, життєвими цілями, ціннісними орієнтаціями та особистісними якостями. Застосовані методики (шкала генеративного альтруїзму, опитувальники цінностей Ш. Шварца та Д. Брауна і К. Крейс, інструменти оцінки самоактуалізації) дозволяють не лише визначити рівень альтруїстичної спрямованості, але й виявити її психологічні детермінанти та механізми формування. Обраний методологічний інструментарій є адекватним меті дослідження та дозволяє ефективно виявляти психологічні чинники розвитку альтруїстичної спрямованості особистості.

У результаті емпіричного дослідження встановлено, що альтруїстична спрямованість особистості має тісний і багатовимірний взаємозв'язок з низкою індивідуально-психологічних характеристик, які визначають особливості її соціальної поведінки, ціннісних орієнтацій та рівня особистісного розвитку.

Виявлено, що підвищення рівня альтруїзму супроводжується зростанням таких особистісних показників, як емпатія, самоприйняття, автономія, наявність життєвих цілей, сформованість ціннісних орієнтацій і позитивні особистісні якості. Це свідчить про інтеграцію альтруїстичної поведінки у структуру зрілої та гармонійної особистості. Найбільш значущими детермінантами розвитку альтруїстичної спрямованості визначено гуманістичні цінності, зокрема доброзичливість, універсалізм, відповідальність, турбота про інших та довкілля, які формують морально-етичну основу поведінки індивіда.

Кореляційний аналіз засвідчив наявність статистично значущих зв'язків між альтруїзмом і емоційно-ціннісним ставленням до інших людей, рівнем самоприйняття, здатністю до саморегуляції та осмисленістю життєвих цілей. Це підтверджує, що альтруїстична спрямованість є не ізольованою рисою, а компонентом цілісної системи особистісного функціонування.

Результати регресійного аналізу дозволили визначити провідні психологічні предиктори альтруїзму, серед яких найбільш вагомим виявилось самоприйняття, а також такі чинники, як довіра, відповідальність і доброзичливість. Це свідчить про ключову роль внутрішньої особистісної гармонії у формуванні готовності до альтруїстичної поведінки.

ВИСНОВКИ

Систематизація та інтерпретація результатів, отриманих у кваліфікаційному дослідженні, дали змогу сформулювати такі узагальнені підсумкові висновки:

1. Визначено психологічний зміст особистості з альтруїстичною спрямованістю, що включає єдність мотиваційного, емоційно-ціннісного та когнітивного компонентів. Мотиваційний компонент проявляється у внутрішній потребі допомагати іншим; емоційно-ціннісний — у здатності до емпатії, співпереживання та гуманістичних цінностях; когнітивний — у розумінні соціальних ситуацій і наслідків власних дій.

Сутність особистості з альтруїстичною спрямованістю полягає у пріоритеті просоціальних цінностей, моральній відповідальності, розвиненій рефлексії та здатності до саморегуляції поведінки відповідно до етичних норм. Встановлено, що альтруїстична спрямованість сприяє гармонійному розвитку особистості, підвищенню рівня соціальної адаптації, формуванню позитивних міжособистісних відносин і забезпеченню ефективного функціонування в суспільстві.

Отже, особистість з альтруїстичною спрямованістю характеризується цілісною системою психологічних якостей, що забезпечують її орієнтацію на допомогу іншим та реалізацію просоціальної поведінки.

2. Розкрито теоретико-психологічні засади становлення альтруїстичної спрямованості особистості, які ґрунтуються на різних наукових підходах: гуманістичному, який підкреслює природну спрямованість людини до добра і самореалізації; когнітивному — що акцентує увагу на усвідомленні моральних норм і прийнятті рішень; поведінковому — який розглядає альтруїзм як результат навчання і підкріплення; та соціально-психологічному — що пояснює його через вплив соціальних норм, цінностей і групових процесів. Визначено, що ключовими психологічними механізмами становлення альтруїстичної спрямованості є розвиток емпатії, інтеріоризація моральних

цінностей, формування просоціальної мотивації та здатність до рефлексії. Важливу роль відіграють також ідентифікація з іншими людьми, наслідування позитивних зразків поведінки та накопичення досвіду соціальної взаємодії. Доведено, що ефективність формування альтруїстичної спрямованості значною мірою залежить від умов виховання, особливостей сімейного середовища, освітнього впливу та соціокультурного контексту, у якому розвивається особистість.

Отже, теоретико-психологічні засади становлення альтруїстичної спрямованості особистості визначають її як результат інтеграції внутрішніх психічних процесів і зовнішніх соціальних впливів, що забезпечують формування стійкої орієнтації на просоціальну поведінку та допомогу іншим.

3. Сформульовано методологічний інструментарій дослідження психологічних чинників альтруїстичної спрямованості особистості, який базується на комплексному, системному та особистісно-діяльнісному підходах, що дозволили розглядати альтруїстичну спрямованість як багаторівневе психологічне утворення, зумовлене взаємодією внутрішніх і зовнішніх чинників розвитку особистості. У процесі дослідження застосовано як теоретичні, так і емпіричні методи. Теоретичні методи забезпечують концептуальне обґрунтування проблеми, уточнення базових понять і визначення структури альтруїстичної спрямованості особистості. Емпіричний блок інструментарію включає психодіагностичні методики, анкетування, тестування та спостереження, що дали змогу виявити рівень розвитку альтруїзму, емпатії, моральних орієнтацій, мотиваційних установок і рефлексивних здібностей особистості.

Отже, методологічний інструментарій дослідження забезпечує комплексне вивчення психологічних чинників альтруїзму та дозволяє отримати об'єктивні дані щодо закономірностей його розвитку в структурі особистості.

4. Досліджено взаємозв'язок альтруїстичної спрямованості з особистісними характеристиками індивіда та встановлено, що альтруїстична спрямованість особистості тісно пов'язана з низкою індивідуально-

психологічних характеристик, які визначають особливості її поведінки та соціальної взаємодії. Найбільш значущими серед них є рівень емпатії, моральна свідомість, відповідальність, доброзичливість, здатність до саморегуляції та рефлексії. Доведено, що високий рівень емпатії є одним із провідних предикторів розвитку альтруїстичної спрямованості, оскільки забезпечує здатність особистості розуміти емоційні стани інших людей і співпереживати їм, що, у свою чергу, стимулює просоціальну поведінку. Виявлено, що альтруїстична спрямованість позитивно корелює з такими рисами особистості, як відкритість до досвіду, доброзичливість та емоційна стабільність, що сприяє гармонійному міжособистісному функціонуванню. Водночас встановлено, що низький рівень егоцентризму та агресивності виступає важливою умовою формування альтруїстичних проявів у поведінці індивіда.

Отже, альтруїстична спрямованість особистості формується як результат складної взаємодії її особистісних характеристик, серед яких ключову роль відіграють емоційно-ціннісні та морально-вольові якості, що визначають рівень її просоціальної активності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богач О. Б. Дослідження концепцій розвитку моральної поведінки особистості в світлі основних психологічних підходів. *Наукові праці МАУП*, 4(23). 2017. С. 194–199.
2. Боснюк В. Ф. *Математичні методи в психології*: курс лекцій. Мультимедійне навчальне видання. Харків: НУЦЗУ. 2020. 141 с.
3. Васильєв Я. В. Цілі та їхні психологічні механізми. *Наукові праці. Філософія*. Том 262. Вип. 250. 2015. С. 25–29.
4. Володарська Н. Д. Технології активізації процесу самодетермінації розвитку особистості: діалогово-феноменологічний підхід. Актуальні проблеми психології: *Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. Том VI, Вип. 13. 2017. С. 32–38.
5. Гірченко О. Л., Буковська О. О. Просоціальна спрямованість та поведінка особистості. *Актуальні проблеми психології*, 7(47). 2019. С. 120–129.
6. Горбатих В. В. Психолого-педагогічні умови гармонізації становлення самоставлення старших дошкільників. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*, 2. 2019. С. 90–104.
7. Дерев'янка Н. Психологічна сутність та мотиви просоціальної поведінки особистості. *Психологічні перспективи*, 35. 2020. С. 43–55.
8. Дмитріюк Н., Кордунова Н. Самоставлення як психологічний компонент особистісного розвитку сучасного підлітка. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*, (45). 2019. С. 128–151.
9. Зливков В., Ліпінська С., Лукомська С. *Сучасні тренінгові технології: інтегративний підхід*. Київ – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М. 2020. 184 с.
10. Карамушка Л. М. Можливості використання методу позитивної психотерапії для реалізації концепції «Healthy Organizations».

- Організаційна психологія. Економічна психологія*, 2-3(29). 2023. С. 25–38.
11. Карпенко З. С. *Аксіологічна психологія особистості* : монографія. Івано-Франківськ: ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». 2018. 720 с.
 12. Ковальчук З. Я., Завацька Н. Є. Психологічні особливості формування гуманістичних цінностей в умовах воєнного стану: віковий аспект. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*, 2. 2024. С. 31–36.
 13. Ковальчук З. Я., Козира П. В. Вплив волонтерства на формування гуманістичних цінностей сучасної молоді в кризовому суспільстві. *Наукові інновації та передові технології*, 1(41). 2025. С. 1190–1198.
 14. Колесніченко О. С., Мацегора Я. В., Приходько І. І., Юр'єва Н. В., Байда М. С. *Організація та проведення професійно-психологічного тренінгу військовослужбовців Національної гвардії України* : практ. посібник. Харків : НА НГУ. 2021. 228 с.
 15. Корнбіхлер Т. *Носсрат Пезешкіан. Схід – Захід: позитивна психотерапія в діалозі культур*. За участі М. Пезешкіан та Х. Пезешкіана. Пер. з нім., 2-е вид. доп. Полтава: Астроя. 2024. 197 с.
 16. Корчакова Н. В. Стимулювання просоціальних тенденцій особистості у періоди дитинства та підлітковості. *Психологія: реальність та перспективи*, 10. 2018. С. 78–84.
 17. Котлова Л. Структура моральної самосвідомості особистості. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12*, 9(54). 2020. С. 89–97. [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2020.9\(54\).08](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2020.9(54).08).
 18. Лагун М. В. Структура альтруїстичної спрямованості особистості. *Наукові перспективи*, 11(41). 2023. С. 1260–1272. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-11\(41\)-1260-1272](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-11(41)-1260-1272).
 19. Литвиненко О. Д. *Психологічні предиктори адаптаційного потенціалу молоді в умовах сучасного соціуму*. Особистісні ресурси людини на

- різних етапах життя : колективна монографія / за загал. ред. З. О. Кіреєва. Одеса: Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. 2023. С. 31–59.
20. Лях Т. Л. Мотивація до волонтерської діяльності. *Вісник Луганського національного університету ім. Т. Шевченка. Педагогічні науки*, 22(8). 2012. С. 84–91.
 21. Максименко С. Д. *Психогенетичний потенціал особистості* : монографія. Том 1. Київ: «Видавництво Людмила». 2021. 704 с.
 22. Малишенковський Р. В. Соціально-педагогічні орієнтири виховання альтруїзму. *Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя]. Психолого-педагогічні науки*, 2. 2014. С. 119–124.
 23. Мельничук І. Я. Самотворення особистості у контексті психології духовності. *Духовно-інтелектуальне виховання і навчання молоді в ХХІ столітті*, 0(4). 2022. С. 424–425.
 24. Москаленко О. В. До проблеми дослідження психологічної зрілості особистості. *Журнал науковий огляд*, 4(76). 2021. С. 46–58.
 25. Наконечна М. М. *Допомога іншому: психологічні аспекти* : монографія. 2-ге вид. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя. 2019. 140 с.
 26. Ніколаєв Л. О., Скляренко С. Р. Феномен розвитку емпатії у період дорослішання: соціально-психологічний аспект. *Вісник Національного університету оборони України*, 3(61). 2021. С. 73–81.
 27. Пезешкіан Н. Азіз А. *Лексикон позитивної психотерапії*. Київ : Талком. 2019. 192 с.
 28. Пенькова, О. І. Становлення процесу самовдосконалення учнів в системі сімейно-ціннісних орієнтацій. *Науково-методичний посібник / за ред. Л. З. Сердюк. Самотворення у розвитку особистості*. Київ: Педагогічна думка. 2015. С. 41-53.
 29. Пузь І. В., Дударенко А. А. Дослідження особливостей прояву агресивності в молоді з різним рівнем альтруїзму. *Науковий журнал «Габітус». Соціальна психологія, юридична психологія*, 17. 2020. С. 180–184.

30. Радченко О. Позитивна психотерапія та її вплив на світогляд українців: філософсько-психологічний аспект. *Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки*, 1(22). 2019. С. 38–45.
31. Самборський О. С., Слободянюк М. М., Шуванова О. В. *Обґрунтування вибору методу формування вибірки у дослідженнях фармацевтичного ринку* : науково методичні рекомендації. Харків: Вид-во НФаУ. 2017. 27 с.
32. Саннікова І. О., Гордієнко І. О.. Психологічний ресурс толерантності: самоприйняття та його функції. *Вісник післядипломної освіти. Серія «Соціальні та поведінкові науки»*, 9. 2019. С. 107–123.
33. Семигіна Т., Столярик О. Використання технік майндфулнес у соціальній роботі: рефлексія досвіду. Ввічливість. *Humanitas*, 5. 2022. С. 67–75.
34. Сердюк Л. З., Лагун М. В.. Соціально-психологічні чинники розвитку альтруїстичної спрямованості особистості в кризових умовах життєдіяльності. *Український психологічний журнал*, 1(19). 2023. С. 145–157. [https://doi.org/10.17721/upj.2023.1\(19\).9](https://doi.org/10.17721/upj.2023.1(19).9).
35. Фоміна О. О., Оленцевич Н. В. Альтруїзм і волонтерство: аспекти взаємозв'язку у соціальній поведінці. *Український соціум*, 2. 2021. С. 176–182.
36. Фромм Е. *Мистецтво любові*. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля». 2017. 192 с.
37. Хавула Р. Роль особистісної автономії у побудові життєвої перспективи в юнацькому віці. *Проблеми гуманітарних наук*, 35. 2015. С. 313–323.
38. Чайка Г. В. Довіра і характеристики, що сприяють успішному переживанню травматичних ситуацій. *Науковий вісник ХДУ. Серія «Психологічні науки»*, 1. 2023. С. 13–19.
39. Чапко І. П. Спрямованість особистості як чинник задоволеності життям. *Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Психологія навчання*.

Генетична психологія. Медична психологія. Том 10. Вип. 33. 2019. С. 247–262.

40. Чуйко Г. В. Емпатія в контексті моральних почуттів. *Psychological journal*, 5(15). 2018. С. 40–54.
41. Яворська-Вєтрова І. Самоставлення та самоактуалізація студентської молоді у контексті самодетермінації: аналіз емпіричного дослідження. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*, (45). 2019. С. 451–474.